

rinin yeni yapılan Unkapanı Atatürk Köprüsü'ne destek olması bile düşünülmüştür. Ancak 1938'e doğru başlayan büyük çapta bir tamir ile cami ihya edilerek 1941'de tekrar ibadete açılmış, 1955'te minare şerefesi yeniden yapılmıştır. 1941 tamirini belirten Latin harfli bir kitâbe sol taraftaki girişin üstünde bulunmak-tadır.

Azapkapı Camii, Haliç kıyısında pek sağlam olmayan bir zemin üstünde kurulduğuna ve bugüne kadar önemli bir hareket göstermediğine göre büyük bir ihtimalle zemine çakılmış sağlam ve uzun kazıklarla emniyete alınmış olma-lıdır. Kayıkların ve insanların yoğun bi-çimde toplandıkları bir yerde bulunduğundan alt katında tonozlu mahzenler yapılmış, böylece cami yükseltilmiştir. İki merdiven son cemaat yerine çıkışı sağlar. Bu kısım bir sıra pencere ile aydınlanan, üstü tek meyilli çatı ile örtülü, dikdörtgen biçimli kapalı bir mekân halindedir. Ancak son cemaat yerinin esas cephesinin Mimar Sinan'ın tasarısında ne biçimde olduğu bugün anlaşılmamaktadır. Buranın aslında galeri biçiminde sütunlu ve açık olduğu da düşünülebilir. Cami harimi hemen hemen kare şeklinde olup yalnız mihrap kible tarafında dışarı taşkın bir çıkıntının içindedir. Mimar Sinan burada Edirne Selimiye Camii'ndeki sistemi daha ufak ölçüde uygulamış, orta kubbeyi sekiz pâyenin taşıdığı kemerler üzerine oturtmuştur. Kubbe baskısı dört tromp ve dört yarım kubbe ile karşılanır. Kubbeyi çevreleyen sekizgen ile dış beden duvarları arasında küçük ana bölümler yer almıştır.

Azapkapı Camii otuz yıldan fazla harabe halinde kaldığından zengin süsle-mesinin büyük kısmını kaybetmiştir. Kapıların mermer söveleri geçmeli renkli taşların kullanılması ile âhenkli yapılmıştır. Kapı ve pencere kanatları da güzel ahşap eserlerdir. Ajurlu olarak mermerden işlenen minber, kapısı, yan ka-

natları ve külâhı ile kendi cinsinin en güzel örneklerindendir. Çevre mekânlarının içindeki mahfiller ile mermer mihrap da aynı itinalı ve âhenkli işçiliğe sahiptir. Önceleri cami içinde çinilerin bulunduğu da bilinmektedir. Bunların çoğu çalındığından, 1941 tamirinde yeni Kütahya çinileri konulduğu gibi kalem işi nakışlar da tamamen yeniden yapılmıştır. Kubbe yazısı son devir hattatlarından Halim Efendi'nin eseridir. 1936'da bir kısmı hâlâ duran renkli alçı pencerelerin yerlerine de yenileri konulmuştur.

Azapkapı Camii'nin değişik bir özelliği de minaresinin yerleştirilişidir. Son cemaat yerinin kuzey tarafında yükselen bir mekândan, sivri kemerli ve yüksek bir köprüye oturan kapalı bir geçitten minare kürsüsüne geçilir. Sonradan yapılmış olması mümkün olmayan böyle bir mimari çözüme niçin lüzum görüldüğü da anlaşılmamaktadır. Çünkü Evliya Çelebi de minareyi böyle gördüğüne göre en azından XVII. yüzyıl başlarında da bu kemer vardı. Zaten köprünün altındaki kısımda görülen yapı eleman-ları (kum saati, kemerin nisbet ve biçimi), bunun klasik devre ait olduğunu açıkça göstermektedir. 1826'dan sonra, yalnız pabuç kısmından itibaren minarenin gövdesi ve şerefesi XIX. yüzyıl zevkine göre, çok ince olarak ve şerefe çıkması boğumlu biçimde yapılmıştır. 1955'te bu gövde yıktırılarak yine aynı incelikte fakat şerefe altı mukarnaslı (stalaktitli) olarak yeniden inşa edilmiştir. Böylece şerefe caminin mimarisine uydurulmuş, fakat gövde hatalı bir biçimde Sinan devrine göre ince kalmıştır. Azapkapı Camii minaresi altında eski bir de çeşme vardır. Caminin tam arkasında, belki onun evkafından olarak kâgir iki dükkân dizisi bulunuyordu. Bunlar 1985'te tamamen yıktırılmıştır. Bu cami evkafından olan az ilerideki Yeşildirek Hamamı ise birçok değişikliğe rağmen günümüzde hâlâ ayakta-dır.

BİBLİYOGRAFYA:

Ayvansarayî. *Hadikatü'l-cevâmi'*, II, 37; Sâi, *Tezkiretü'l-ebniye*, tür.yer.; C. Gurlitt, *Die Baukunst Konstantinopels*, Berlin 1909-12, s. 83; A. Gabriel, "Les mosquées de Constantinople", *Syria* (1926), s. 391-392; Konyalı, *İstanbul Âbideleri*, s. 11-13; a.mlf., *Mimar Koca Sinan'ın Eserleri*, s. 32-41; E. Egli, *Sinan*, Stuttgart 1954, s. 98-101; Semavi Eyice, "İstanbul Minareleri", *Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, İstanbul 1963, I, 72; G. Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, London 1971, s. 285-287; W. Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie Istanbul*, Tübingen 1977, s. 378-379; N. N., "Tamirleri İkmal Edilen Âbideler", *Arkitekt*, İstanbul 1944, s. 4-8; S. Batur, "Osmanlı Camilerinde Sekizgen Ayak Sistemi", *Anadolu Sanatı Araştırmaları*, sy. 1, İstanbul 1968, s. 148-150, 158; E. Hakkı Ayverdi, "Azapkapısı Camii", *İst.A*, III, 1675-1679.

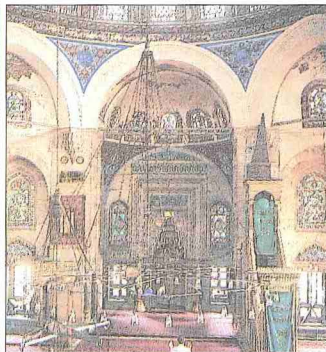
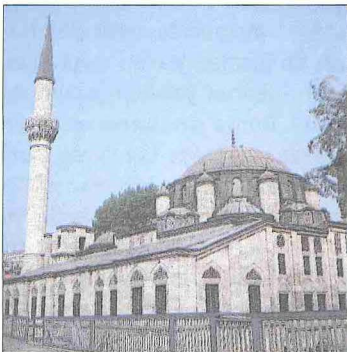
SEMAVİ EYİCE

AZAPKAPI ÇEŞMESİ ve SEBİLİ

İstanbul'da
Azapkapı Camii yanında
XVIII. yüzyılda yapılmış
çeşme ve sebil.

Galata'nın Tersane tarafında Azapkapı önünde, Haliç'teki en önemli iskelelerden birisinin başında ve Azapkapı Camii'nin kibleye göre sol tarafında kurulan bu manzume, çeşmenin kitâbesinden öğrenildiğine göre Sultan I. Mahmud tarafından annesi ve II. Mustafa'nın zevcesi Sâliha Sultan adına, 1145 (1732-33) yılında Hacı Âmâ mahallesinde yaptırılmıştır. Çeşmeler ve sebil üstündeki üç tarih XVIII. yüzyılın ünlü şairlerinden Seyyid Vehbî'nindir. Suyolcuzâde Mehmed Necib Efendi'den öğrenildiğine göre çeşmelerle sebillerin kitâbelerinin hattatı ise Eğrikapılı Mehmed Râsim Efendi'dir.

Sultan Mahmud, Galata'nın su ihtiyacını karşılamak üzere Taksim şebekesini yaptırmış ve buradan beslenmek üzere annesi için bu çeşme ile kendi adına Tophane Çeşmesi'ni inşa ettirmiştir. Belgelemesi mümkün olmayan bir halk söylentisi Azapkapı Çeşmesi'nin yapımını, su getirirken testisini kıran küçük bir kız çocuğunun Vâlide Sultan'ın dikkatini çekerek saraya aldırılmasına ve zamanla bu kızın Sâliha Sultan adıyla padişah zevcesi ve annesi olmasına bağlamaktadır. Şehrin en hareketli bir köşesinde bulunan bu âbidevi sebil ve çeşme, genellikle usulden olduğu gibi bir sıbyan mektebi ile beraberdi. Ancak burada mektep bunların hemen yanına ayrı bir bina halinde yapılmıştı. Çeşmenin varlığı ile de Galata'nın bu köşesi yakın tarihe kadar Çeşme Meydanı adıyla ta-

Azapkapı
Camii'nin
iç ve dış
görünüşü -
Azapkapı /
İstanbul

ninagelmışti. 1910'lu yıllarda sebil-çeşme tamir edilmek üzere kısmen söktürülmüş, fakat araya savaş yıllarının girmesi, arkasından da İstanbul sularının evkaftan belediyeye devri üzerine bir daha ilgilenen olmadığından tamamen harap olmak üzere perişan bir duruma girmişti. Ancak 1954 yılında Azapkapı sebil ve çeşmelerinin ihya edilmesi gerçekleştirilmiş ise de tam önünden geçirilen ana trafik yolu yüzünden bu zarif eser çukurda ve ihtişamına yakışmayan bir çevrenin ortasında kalmış, bu arada sebil kadar değerli olan ve onunla bir bütün teşkil eden mektep de yıktırılmıştır.

Azapkapı Meydan Çeşmesi değişik bir plana göre yapılmıştır. Bir cephesi ortada ileri taşkın üç pencere ile sebil ile iki yanında birer çeşme bulunmaktadır. Diğer üç cephe ise sadece düz mermer kaplıdır. 1952-1953'te eski gravürleri ile fotoğraflarına göre ihya edilen alt yüzü işlemeli geniş saçak ahşap bir çatı halinde yükselir. Ortada yüksek kasnaklı bir kubbe ile etrafında sekiz kubbecik sıralanır. Sebilin üstünde de aynı tarzda küçük bir kubbe vardır. Azapkapı sebil-çeşmelerinin en dikkate değer tarafı, esas cephesinde mermer üzerine kazılan kabartma işlemeleridir. Bu yüzde hiçbir satır boş kalmayacak şekilde zengin dal kıvrımları, çeşitli çiçekler, staklittier, çanaklardan çıkan fidanlar ve meyvelerle çok zengin fakat zarif biçimde bezenmiştir. Bu taş bezemenin arasında uzun kitâbe metinleri de yer alır. Sebillerin tunç şebekeleri de mermer işlemeye uygun biçimde dökülmüştür. Azapkapı Sebili'nin taş tezyinatı, klasik devir Türk sanatının sadeliğine aykırı düşecek derecede yüklü olmakla beraber gözü rahatsız etmez. Kullanılan motiflerin aralarında Batı sanatından sız-

mış bazı unsurların da varlığı, Türk sanatında Lâle Devri üslubu olarak adlandırılan yabancılaşma safhasına işaret etmektedir. Ancak bu yabancılaşma klasik Türk zevkine henüz çok aykırı düşmemektedir. Böylece Azapkapı Sâliha Sultan Sebil ve Çeşmesi'ni Türk sanatının bir devrini temsil eden en değerli ve güzel eserlerinden biri olarak görmek mümkündür.

Azapkapı sebil ve çeşmelerinin hemen yanında bulunan ve onların ayrılmaz bir parçasını teşkil eden sıbyan mektebi de benzerleri arasında sanat değeri en yüksek olanlarından biri idi. Altında vakıf dükkânları bulunduğu için üst katı işgal eden mektep, muntazam taş ve tuğla sıraları halinde yapılmıştı. İçinde dershane kapısı üstünde yer alan manzum kitâbesinde 1146 (1733-34) tarihinde yaptırıldığı bildiriliyordu. Çeşmeye bakan tarafında üç kemerli bir cihannümâ bulunan esas ders odası kâğır bir tonozla örtülü idi. Bu odanın alçı süslemeli bir ocağı ve duvarlarında kabartma tezyinat vardı. Bu güzel sıbyan mektebinin 1957 yılında yıktırılması sanat tarihi bakımından bir kayıp olduktan başka yanındaki sebil-çeşmenin yalnız bırakılması ile de bu küçük manzumenin bütünlüğü bozulmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Halil Ethem [Eldem], *Camilerimiz*, İstanbul 1932, s. 68-69, rs. 51, 53; İzzet Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri*, İstanbul 1938, s. 35; Konyalı, *İstanbul Âbideleri*, s. 13-14; *Azapkapı Çeşmesi* (Sular İdaresi neşriyatı), İstanbul 1954; Naci Yüngül, *Taksim Suyu Tesisleri*, İstanbul 1957; Semavi Eyice, "İstanbul'un Ortadan Kalan Bazı Tarihi Eserleri, IV", *TED*, XII (1981-82), s. 847-852.

SEMAVİ EYİCE

AZAT

(آزاد)

"Kendi benlik ve sıfatlarından fâni olmuş" anlamında bir tasavvuf terimi.

Farsça'da "hür, kurtulmuş, serbest, başına buyruk" mânasına gelir. Tasavvuf'ta **sâlik***'in benliğinden ve sıfatlarından fâni olup Hakk'ın zât ve sıfatlarıyla bekâ bulduğu mahviyet makamı için kullanılan bir terimdir.

İnsan neye gönül verirse onun kulu olur. Ârifler Allah'tan başkasına gönül vermediklerinden O'ndan başkasının kulu olmaktan (nikku'l-ağyâr, nikku'l-esbâb) âzat olmuşlardır. Gerçek hürriyet kâmil

mânadaki kulluktur. Allah'a tam anlamıyla kul olan, O'ndan başkasına kul olmaktan kurtulur, âzat olur. Bu bakımdan maddî ve süflî arzuların köleleştirmedigi kimselere de âzat denilmiştir.

Âzat olmayı dinî sorumluluklardan kurtulmak mânasında anlayanlar da olmuştur. Cüneyd-i Bağdâdî, bazı kişilerin kendilerinden dinî tekliflerin düştüğü bir dereceye ulaştıklarını iddia ettiklerini, ancak zina ve hırsızlık yapanların bu tür sözler söyleyenlerden daha iyi durumda bulunduklarını ifade etmiştir. Öte yandan nefsinin kulu olmaktan kurtulan kimse dinin emir ve yasaklarını külfetle ve zoraki bir şekilde değil hevesle ve zevkle yerine getirir. Onun için bu tür görevlerin külfeti ondan düşer, o da âzat olur (bk. HÜRRIYET; UBÜDİYET).

Kölenin serbest bırakılarak hürriyetine kavuşturulması da Türkçe'de âzat kelimesiyle ifade edilir (bk. KÖLE).

BİBLİYOGRAFYA :

Attâr, *Tezkiretül-evliyâ*, s. 350, 532, 719; Sühreverdî, *Avârifü'l-ma'ârif*, Beyrut 1966, s. 75; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, IV, tür.yer.; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 320; II, 1551; M. Fuad Köprülü, "Âzâd", *İA*, II, 83-85.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

AZÂZİL

(العزازيل)

İslâmî literatürde şeytan veya iblisin bir diğer adı.

Azâzîl yahudi ve hristiyan kaynaklarında azazel, azael, hazazel şeklinde geçer. Kur'an'da ve Wensinck'in tasnifini yaptığı hadis eserlerinde bu kelimeye rastlanmaz.

İslâm sûfilerinden Hallâc azâzîlî, "hem göklerde hem yerde dâî idi, gökte meleklerle dâîlik yapmaktaydı" şeklinde tavsif ederek azâzîlin gökte meleklerle iyilikleri, güzelliikleri gösterdiğini, yerde ise "insanların dâîsidir" demekle insanlara çirkinlikleri, kötülükleri öğrettiğini açıklamaktadır. Hallâc'a göre, "İblisin adı onun adından türemişti; sonradan azâzîl şeklinde değiştirildi". Hallâc'ın görüşü doğrultusunda Kazimirski ile Massignon'un da şeytan yahut iblis şeklinde anladıkları azâzîl, ister istemez cin-melek konusıyla yakından ilgili bulunmaktadır. Muteber hadis kitaplarında bulunmayıp tefsirlerde İbn Abbas'a dayandırılan bazı rivayetlere göre, üreyip çoğalmakla meleklerden ayrılan ve cin-şeytan kümesine giren varlıklar, aslında insanlar gibi iyisi, kötüsü bulunan cinnîlerdir. İb-

Azapkapı Çeşmesi ve Sebili - Azapkapı / İstanbul

